

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

Зборник радова са научног скупа одржаног на
Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
31. октобра и 1. новембра 2008. год.

Књига I

СРПСКИ ЈЕЗИК У УПОТРЕБИ

Крагујевац, 2009.

КОРПУС СРПСКОГ ЈЕЗИКА У КОНТЕКСТУ САВРЕМЕНИХ ЈЕЗИЧКИХ РАЗДВАЈАЊА

У раду се разматра дефиниција српског језика у новим граматикама с обзиром на појаву више језика исте или блиске новоштокавске стандардизације. У околностима таквог језичког подвајања ауторка сматра да је важно одредити оквире српског језичког корпуса у циљу заштите идентитета националног језика. У том смислу посебно се осврће на постојећи наслеђени лексички корпус великог Речника САНУ.

Кључне речи: корпус српског језика, језичко раслојавање, дефинисање језика.

0. У списку тема које су предложене за овај научни скуп нашла се с разлогом и тема о корпусу српског књижевног језика. Одлучила сам се за њу из најмање два разлога. Наиме, (1) да би се прецизно дефинисао сам појам *српски језик*, у околностима појаве нових национално именованих књижевнојезичких стандарда, потребно је истовремено прецизно утврдити и његов оквирни корпус, и (2) кад се коначно дефинише његов корпус, моћи ће се даље без ограда пратити развој језика и радити на нормирању, дескрипцији, прихватању и елаборацији језичких факата.¹ Могао би се уз ово формулисати и трећи разлог који би се односио на утврђивање онога шта српска лингвистичка наука треба приоритетно да уради, а шта објективно не може или не треба, у циљу заштите идентитета националног језика.

1. Пођимо од првог. Да ли је у редефинисању *српског* језика довољно дати општу дефиницију да је то језик којим говори и пише српски народ, не доводећи тај народ у везу са доскора језички јединственим, а сада само, бар формално, језички сродним народима, чији се језици сада зову хрватски, бошњачки (босански), црногорски.² У новијој научно-стручној литератури, пре свега граматикама, примећују се извесна померања и делимична прилагођавања номиналном фактичком стању. Тако се у средњошколској београдској граматички каже „српски књижевни језик је говорни и писани језик којим се чланови српске језичке заједнице служе као општим у свакодневном комуницирању, у школи, науци, публици-

1 Фазе у развоју књижевног/стандардног језика утврђује М. Радовановић 1986.

2 М. Ковачевић у наслову књиге поред синтагме *српски језик* има и плурални облик: *српски језици*, еуфемистично називајући новостворене националне језике (уп. Ковачевић 2003). Уп. од истог аутора: *Однос српског и српскохрватског књижевног језика* (Ковачевић 2007, 51–62).

стици, раду – у култури уопште“ али се на другом месту каже да црногорски писци имају „у историји, и у садашњем развоју, и специфичан пут у изградњи црногорског књижевнојезичког израза“ (Станојчић–Поповић 2004, 16). Дефиниција српског језика у једном новосадском уџбенику који се односи на писану и изговорну норму стандардног српског језика гласи овако: „Стандардни српски језик један је од стандардних облика језика који се у лингвистици назива српскохрватским, односно хрватскохрватским језиком и који се данас употребљава у оквирима државне заједнице Србије и Црне Горе, као и међу припадницима српског народа у Босни и Херцеговини (Република Српска) и Хрватској (Суботић 2005, 17–18). Дефиниција је утолико „застарела“ што административни термин „државна заједница“ више не постоји. Трећа граматика (намењена странцима) ближе одређује појам српског језика на следећи начин: „Српски језик заједно са хрватским и бошњачким, припада јужној грани словенских језика, у којој се налазе још и словеначки, македонски и бугарски“ (Клајн 2005, 13). И *Мала српска граматика* (Симић – Јовановић 2007, 7) делимично прати промене правно-административне природе: „Српским језиком говори већински српски народ у некадашњој Југославији. Он је службени језик у Србији, Црној Гори и Републици Српској“. У овом тренутку српски језик је службени језик само у Србији и Републици Српској.

2. Није тешко закључити да се језички стручњаци, колоквијално речено, „довијају“ како да изразе познате лингвистичке чињенице у складу са измењеним друштвено-политичким приликама, па с обзиром на то да тенденције формирања и кодификовања нових штокавских језика и стандарда још трају и нису окончане, почесто не могу да прате ни само фактичко стање. За све набројане граматике карактеристично је да се српски језик на неки начин – директно или индиректно – одређује повезујући се на три начина: (1) са бившим српскохрватским стандардом, што је природна последица наслеђеног стања што га је оставио релативно дуг период у коме се овај језик именовао двосложним називом *српскохрватски* / *хрватскохрватски* одн. у дужем историјском периоду код Хрвата и као *хрватски* или *српски*; (2) са новоформираним националним језицима – хрватским, бошњачким (босанским), црногорским, или се повезује (3) територијално, са новим (или бившим) државним просторима у којима се говори и српски (српскохрватски). Чињеница је да су се граматике националног језика Срба и Хрвата од Вукова времена и илирског покрета па све до краја 20. века именовале час једночланим а час двочланим или сложеничким називом, у складу са променом друштвено-историјских прилика.

3. Још увек смо у фази раслојавања српског одн. српскохрватског језика.³ Ма колико нам то у многим елементима изгледало апсурдно,

3 За српскохрватски језички идиом може се рећи да га је од свих облика раслојавања (функционално, професионално, ситуационо, тематско, социјално, индивидуално, територијално, варијантно итд.) најдубље захватило оно *национално* (Радовановић 1986, у одељку „Раслојавање језика“, 165–185).

последњи у следу растакања језичког и формирања стандардног израза са националним префиксом биће *црногорски* језик, чија је и обичајна норма иначе у потпуности уткана и у више сегмената проширена (у поређењу са Правописом из 1960) за рачун тог територијалног израза у садашњем Матичином правопису. Пошто тај језик (чије ће основно обележје бити архаизми, провинцијализми, турцизми) још нема своју граматику, речник, правопис – он ће у једном периоду (ако се формално оствари та намера) практично функционисати као „по црногорски“, онако како се у црногорској народној терминологији каже за некога ко говори акцентуацијом старијег типа. (Да је формирање црногорског језика у поодмаклој фази показује и чињеница што се управо на Цетињу чак одржао дводневни научни скуп посвећен „оцу“ или „творцу“ црногорског језика Војиславу Никчевићу!)

Међутим, иза дугог интегративног периода остале су многе граматике, правописи, речници рађени на заједничком корпусу, који данас наслеђују осим српског и други новојезички стандарди настали, како је то у више махова и међу лингвистима речено (иако се управо њима пребацује да нису довољно аргументовано о томе говорили у јавности!), не на лингвистичким него на дневнополитичким схватањима. Није упутно било шта предвиђати, али можемо помислити да ово неприродно језичко стање неће предуго трајати и да ће – како се то у европској политичкој терминологији воли рећи – на просторима западног Балкана, морати опет доћи и до језичких узајамних процеса. Ово се посебно односи на два идиома, лингвистички неутемељена – бошњачки (босански) и црногорски који се етикетирају као политички језици. Уосталом, национално-политички разлози да се језик разбије на делове (српски, хрватски, бошњачки, црногорски) у практичној употреби су реално више промена имена истог језичког стандарда, а мање језичке суштине, а скоро уопште не његових структурних и типолошких карактеристика. Иако се невелике разлике међу новим стандардима своде често само на лексичке разлике, у суштини је управо лексика најмање утицајна на структуру језика. Најчешће се лексичке разлике своде на различит фреквенцијски или хијерархијски поредак у полисемној структури појединих речи, па су често поједина значења у одређеном идиому савремена, а у другом само архаична, стилски функционална (в. *језикословни*, *језикотвораци*, *језикословље*, *чијиашељ*, *озрачје*, *тисућа* и др.).

4. У оваквим језичким приликама треба видети шта може (или треба) да ради велики Академијин речник, чија ће израда по свему судећи трајати још коју десетину година, а који је наследио н о м и н а л н о (у називу Речника) и с а д р ж а ј н о (базиран на грађи и материјалу широко засноване стандардизације) те по о б и м у (са преласком у трећи век, и за лексикографске укусе – временски предуг а хетероген период лексичке дескрипције) стање несразмерно данашњим расцепканим стандардима. Отуда ће се наше питање о физиономији корпуса српског књижевног

језика односити на његов лексички састав и потенцијал, а у условима начелно измењене социолингвистичке ситуације.

5. Има разних врста корпуса. Они се формирају у зависности од предмета истраживања. Савремени корпуси се праве електронски и генеришу конкорданце и различите врсте индекса за одређени текст у складу са најсавременијим донетима науке која се већ зове *корпусна лингвистика*. Већина електронских корпуса омогућује интеракцију текста и речника. Корпуси се могу класификовати према: (1) карактеру истраживачког поступка, (2) начину уређења и систематизације, (3) типу података који се дају, (4) према сврси која се жели постићи, (5) начину примене језичке анализе.

Кад је реч о класичном корпусу српског језика, дуго година он је практично био садржан у граматицима Т. Маретића (за старији период) или М. Стевановића за (новији период). Ко се још не сећа илустративних примера из Стевановићеве синтаксе, на пример, за неизречени предикат: *А Петроније узео њушку, ња на Брајиће* или, за илустрацију неподударности субјекта: *Тако они шијо говорети, чедо мало њаде на земљицу* који су у памћењу многих генерација студената Филолошког факултета студијске групе за српски језик и књижевност. То су они примери који се лако и дуго памте управо због своје стилске упечатљивости. (Тако данас студенти, рецимо Учитељског факултета у Београду, лако памте пример из средњошколске граматике Станојчића–Поповића који показује употребу вокатива у функцији субјекта из метричких разлога: *Вино њије Краљевићу Марко*.)

На другој страни, што се лексике тиче, а тиме и материјала за фонетске и морфолошке анализе, највише су служили речници: историјски Рјечник ЈАЗУ и савремени Речник САНУ и његова још необрађена грађа која је увек била (и сада јесте) доступна истраживачима у научне сврхе. Препознаје се по томе шта садржи. А садржи много, са данашњег становишта превише. Није непознато да је првобитно скупљана грађа само за српски речник, као што није непознато да је та грађа касније проширена хрватском грађом.

6. Грађа Речника САНУ као корпус српског језика и даље је драгоцен и незаобилазна за истраживаче из више разлога и не би требало да буде запостављена без обзира на техничке предности нових електронских корпуса.⁴ А ево њених битних референци:

- она се хронолошки надовезује на српску (и хрватску) грађу обрађену у историјском загребачком *Рјечнику хрватскога или српскога језика*;

4 Белић је у „Уводу“ Речника САНУ рекао „дужност је и књижевника, и научника и уопште стручњака за поједине научне и културне гране да стално напомињу о потреби употребе страних речи само у изузетним случајевима“ и истакао (дајући шпационирано) само једну реченицу: „Јер је лепота књижевног језика у употреби народних речи свугде где је то могуће“ (стр. XXV). Чини се да је данас таква друштвена клима да би се сви они који би пропагирали ту реченицу сматрали конзервативним пуристима.

- она у себе укључује и лексички материјал из запажено великог броја дела из старе књижевности писаних неререформисаном ћирилицом, што говори да није, бар у лексикографији, направљен апсолутни прекид са старим културним наслеђем;⁵
- она обухвата писани језик (дела карактеристична за све функционалне стилове: уметничка и народна књижевност – више од 50%, етнографија, народне умотворине, историја, биографије, естетика и уметност, етика, педагогија, психологија, религија, филозофија, географија, путописи, политички списи, право, привреда, медицина, пољопривреда, природне науке, математика, закони, финансије, војска, саобраћај, календари, новине и др. делатности) и говорни језик (збирке речи) за периоде 19. и 20. века;
- она у себе укључује целокупну грађу Речника Матице српске (и Матице хрватске);
- она захвата дела и говоре целокупног штокавског језичког подручја и броји око 10 милиона листића;
- она је систематизована и налази се на листићима $\frac{1}{4}$ табака, у азбучном поретку и стога погодна за релативно лаку презентацију;
- она је аутентична, са прецизним подацима о ауторству, годином и местом публикавања писаног дела, са могућношћу проверавања странице и контекстног окружења у коме се одређена лексичка јединица појављује;
- она је релативно добро заштићена, узбучена у кутијама смештеним у металним орманима;
- она је више од половине лексикографски обрађена и репрезентативно као потврда одређених значења објављена;
- она има индикативна својства тако што један публиковани језички податак (везан за временску, територијалну или ауторску раван) може истраживача или корисника да усмери на правац даљих истраживања;
- она се лексикографски обрађена и објављена налази у електронској верзији са могућношћу претраживања у више смерова (овој

5 Лексика овога периода је у запажено довољном броју обрађена у Речнику САНУ, а тих речи нема у Вукову *Српском рјечнику*, што значи да је на плану лексике тај континуитет остварен. Навешћемо неколико аутора (а њих је много више) чија су дела писана неререформисаном азбуком: Атанацковић Јован, Атанацковић Платон, Берић Јован, Боић Константин, Боић Прокопије, Бранковић Константин (4 дела, па ћемо у РСАНУ наћи речи *мислокрадица* „онај који туђе мисли присваја као своје“, *мислослов* „логичар“, *мислослован* „логички“, *мислословље* „наука о мишљењу, логика“, *мудрослован* „филозофски“: м. факултет, *мудрословац* „филозоф“, *мудрословка* „мудра мисао“, *мудрословље* „мудра мисао, *мудрословље* „филозофија“), Видаковић Милован (7 дела), Витковић Гаврило, Виловски Стефановић Јован, Вукосављевић Јован, Гроздановић Георгије, Грујић Никанор (7 дела), Давидовић Димитрије, Доситеј Обрадовић („Историја народа србског“, 1846), Суботић Јован, Стејић Јован, Соларић Павле (6 дела, међу њима и: „Буквар славенскиј триазбучниј в Млетках“, 1812). Часописи: „Голубица“ 1839–1841, „Славјанка“, Будим 1847, „Србске новине“ 1834–1851 и још разни други.

- електронској верзији коју је урадио М. Симић предстоји дорада, али и легализација);
- она ће по завршетку целокупне лексикографске обраде (будимо оптимисти!) бити као речник дата и у електронској верзији, чиме ће се омогућити аутоматска систематска презентација података и израда специјалних речника;
 - она је због свог широког обима и садржаја погодна за научну и стручну обраду на дијахроном и синхронном плану;
 - она се може употребити за израду етимолошког речника, речника синонима, антонима, паронима, архаизама, историзама, правописних речника, језичких саветника, инверзног речника и др. специјалних речника;
 - она се посебно може употребити за израду речника страних речи са стварним подацима о употреби тих речи у српском језику које сви досадашњи речници (са изузетком донекле Клаићевог) немају;
 - она баштини све оно што је српском народу језички припадало у дужем историјском периоду и прати све фазе у развоју (па и ону српскохрватску) које су се у језику дешавале;
 - она представља културну баштину непроцењиве вредности;
 - она релативно лако може даље да се попуњава подацима из најсавременијих дела или да јој постојећи нови (електронски) корпуси буду својеврсна допуна.

Ако упоредимо садржински Грађу Речника САНУ са електронским Корпусом савременог српског језика Математичког факултета Универзитета у Београду⁶, видећемо да је однос ексцерпираних књижевних дела (15%) у односу на новински (57%) у обрнутој сразмери. Док је у корпусу Речника САНУ као образац за узорит стандардни језик био језик лепе књижевности, дотле се у електронском корпусу Математичког факултета примат даје новинском језику (за кога су, како се зна, карактеристични и буквални агенцијски преводи страних медија) који тако постаје образац савременог српског стандардног језика. Узимајући у обзир предности које пружа компјутерска обрада података и лакоћа претраживања, није тешко закључити да ће се у будућности више користити овакви корпуси, па ће и резултати језичких истраживања, посебно у лексци, имати другачији лик. У трци са временом, нећемо приметити сиромашење језика.

7. Српска језичка наука морала би да негује и у будућности екавски и ијекавски израз, тј. све развојне правце језика српског народа који живи у Србији, Босни и Херцеговини (Република Српска), Хрватској и Црној Гори, да баштини на дијахроном и синхронном плану и фазу књижевног српскохрватског стандарда без обзира на новоименоване националне језике (в. Пипер 2007, 1–11). Једино тако ће успети да трезвено и без

6 *Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu*. Блжа објашњења о овом корпусу в. М. Утвић 2007.

емоција сачува и унапреди интегритет и идентитет свога језика. О новим језицима нека воде рачуна њихови творци.

Литература

- Клајн 2005: I. Klajn, *Gramatika srpskog jezika*, Beograd.
- Ковачевић 2003: М. Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд.
- Ковачевић 2007: М. Ковачевић, *Однос српског и српскохрватског књижевног језика*, Српски језик и друштвена кретања, зборник радова са научног скупа, Крагујевац.
- Пипер 2004: П. Пипер, *Српски између великих и малих језика*, Београд.
- Пипер 2007: П. Пипер, *Српски у кругу словенских језика*, Књижевност и језик LIV, бр. 1–2, Београд, 1–12.
- Радовановић 1986: М. Radovanović, *Sociolingvistika*, Novi Sad.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, I–XVII књ., 1959–2006, Београд.
- Рјечника ЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, 1880–1976, Zagreb.
- Симић – Јовановић 2007: Р. Симић – Ј. Јовановић, *Мала српска граматика*, Београд.
- Станојчић – Поповић 2004: Ж. Станојчић – Љ. Поповић, *Граматика српског језика*, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Београд.
- Суботић 2005: Lj. Subotić, *Ortoepska i ortografska norma srpskog jezika*, Novi Sad.
- Утвић 2007: М. Утвић, *Корпус савременог српског језика*, Свет речи 23–24, Београд, 34–36.

CORPUS OF THE SERBIAN LANGUAGE IN THE LIGHT OF CONTEMPORARY LINGUISTIC DIVISION

Summary

The author believes that in the context of new shtokavian standards renamed into national literary languages there is a need to determine basic principles of the corpus which will serve as the grounds of future synchronic and diachronic research of the Serbian language. Regarding this, she proposes a further affirmation, cultivation and lexicographic processing of the corpus material which is used for the making of the extensive SANU Dictionary, which should not be neglected under the surge of new electronic corpuses. The advantage of the corpus of this dictionary comes from its abundance, variety, wide territorial and temporal range.

Milica Radović-Tešić